

Garry Hornby, Eric Hall, Carol Hall, *Nauczyciel wychowawca*, tłum. J. Bartosik, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005, ss. 304, (oryg. *Counselling Pupils and Strategies for Teachers*, Routledge Falmer).

To niewiarygodne, że w tak niedużej książce omówiono tak wielką liczbę problemów, z którymi spotyka się w swej pracy nauczyciel wychowawca. Rozprawa ukazała się w serii „Kompetentny nauczyciel” i dotyczy zdobywania oraz doskonalenia ważnych kompetencji nauczycieli w zakresie doradztwa pedagogicznego i psychologicznego. Wiele dzieci w wieku szkolnym doświadcza trudności emocjonalnych i sprawia problemy wychowawcze rodzicom i nauczycielom. Aby sobie z nimi radzić, każdy nauczyciel powinien posiadać podstawową wiedzę z zakresu psychologii i odpowiednie umiejętności terapeutyczne, dzięki którym może nawiązywać właściwe relacje zarówno z uczniami, jak i z ich rodzicami. Zagadnienia te były przedmiotem rozważań wielu autorów i tematem wielu książek¹. Jedną z ważnych umiejętności nauczyciela jest właściwe reagowanie na zdarzenia i zachowania uczniów. Nauczyciel musi zwracać uwagę na interakcje i uczucia oraz wiedzieć, czym się kierować w swoich działaniach. Musi umieć stawiać pytania, unikać osądzania i robienia uwag zabarwionych emocjonalnie. Nauczyciel powinien pamiętać o konieczności udzielania informacji i odpowiadania na pytania, a w przypadku organizowania spotkania, o konieczności wyciągania najważniejszych wniosków wpływających z tego faktu. Według G. King, „nauczyciel korzysta z umiejętności terapeutycznych między innymi po to, by pomóc uczniowi rozpoznawać uczucia, myśli i zachowania i badać je głębiej, jeśli jest to potrzebne. Korzystając z umiejętności terapeutycznych, nauczyciel powinien pomóc uczniowi w zrozumieniu i wyjaśnieniu jego problemów, w dokonaniu samodziel-

¹ Por. G. King, *Umiejętności terapeutyczne nauczyciela*, Gdańsk 2003, s. 120.

nych wyborów i dojściu do własnych wniosków”. Obowiązki nauczyciela i tajemnica zawodowa stanowią jego granice zawodowe. W sytuacjach konfliktowych nie powinien stawać po żadnej stronie i starać się rozstrzygać spory bezstronnie.

Warto zwrócić uwagę na sposoby przedstawiania spraw przez uczniów, na ich zachowania, które mogą sygnalizować problemy, na potrzebę wyciągnięcia ręki w stronę ucznia. Pomoc nauczyciela nie powinna być realizowana wbrew uczniowi. Niektórych uczniów zamkniętych w sobie może cechować opór, wrogość lub nadmierna uległość. Mogą oni zapewniać nauczyciela, że pomoc nie jest im potrzebna. Nauczyciel musi też umieć sobie radzić z nagłym przyływem złego humoru ze strony ucznia, z wahaniem, gniewem i wybuchowością.

Praca nauczyciela wychowawcy jest bardzo złożona i wymaga wielu kompetencji. Nauczyciel podejmuje działania zarówno indywidualne, jak i grupowe w stosunku do uczniów oraz współpracuje z rodzicami. Poważne sytuacje i zagrożenia mogą prowadzić u ucznia do głębszego kryzysu, a nawet do próby samobójczej. Takich sytuacji nie należy lekceważyć. W sytuacjach wykraczających poza możliwości rozwiązania problemu przez nauczyciela konieczne jest skontaktowanie ucznia ze specjalistą (na przykład lekarzem) lub szukanie pomocy u przedstawicieli niektórych służb (na przykład policji). G. Hornby próbuje wyjaśnić, czym jest doradztwo i twierdzi, że nauczyciel musi i powinien zdobywać umiejętności terapeutyczne. Pokazuje trudności, z jakimi boryka się nauczyciel służący radą oraz pomocą uczniom i rodzicom oraz próbuje określić miejsce doradztwa w pracy wychowawczej. Prezentuje różne strategie wychowawcze, takie jak: doradztwo, udzielanie wskazówek, programy indywidualnego i społecznego kształcenia oraz proponuje różne sposoby realizacji celów wychowawczych i przyjętego wcześniej programu. Wskazuje na konieczność organizowania opieki pedagogicznej w szkole i potrzebę posiadania przez szkołę wykształconego personelu w tej dziedzinie. Prezentuje ogół doświadczeń szkolnych w zakresie doradztwa, wpływy społeczne i rolę wychowawcy w szkole i środowisku.

Zadania i potrzeby rozwojowe dzieci są zróżnicowane w zależności od ich wieku. Nauczyciel wychowawca spotyka się w warunkach szkoły z wieloma problemami takimi, jak: lęk, zaburzenia depresyjne, fobie, zaburzenia zachowania, nadpobudliwość psychoruchowa, zaburzenia odżywiania, zaburzenia

psychotyczne i psychosomatyczne, nadużywania substancji odurzających, skutki wykorzystywania seksualnego i stosowania przemocy fizycznej, zaburzenia obsesyjno-kompulsyjne, zaburzenia osobowości, przystosowania i inne. Nauczyciel musi podchodzić ze szczególną ostrożnością na przykład do ujawnienia wykorzystywania seksualnego, nie powinien obiecywać utrzymania tej informacji w tajemnicy. Z pracą terapeutyczną nauczyciela wiąże się określona odpowiedzialność i zobowiązania. Dla prawidłowej realizacji rozwoju emocjonalnego oraz celów wychowawczych konieczne jest posiadanie umiejętności terapeutycznych przez nauczycieli. Autor pokazuje także efekty wykorzystywania umiejętności terapeutycznych w pracy pedagogicznej.

G. Hornby podkreśla potrzebę istnienia szkolnego modelu doradztwa oraz potrzeby dzieci w zakresie doradztwa. Proponuje wypracowanie odpowiedniego modelu doradztwa w szkole. Taki model powinien obejmować wszystkie problemy występujące w szkole, powinien być realny i dostosowany do potrzeb uczniów i możliwości szkoły. Wychowanie w szkole winno być osadzone w nurcie myśli humanistycznej.

Według Cole'a, kluczowe cechy osoby zdrowej z psychologicznego punktu widzenia to między innymi wysoka samoocena, wewnętrzne umiejscowienie źródeł kontroli, funkcjonowanie mechanizmów samokontroli, własny system wartości oraz umiejętność życia (s. 29).

Autor prezentuje także model rozwojowy.

Podejście rozwojowe do doradztwa opiera się na założeniu, że istnieją dające się wyróżnić etapy rozwoju, przez które każdy musi przejść, żeby po osiągnięciu dorosłości prowadzić satysfakcjonujące życie (s. 30).

Ogólnym celem doradztwa rozwojowego jest ułatwienie młodemu człowiekowi samorealizacji poprzez pomaganie mu w wypełnianiu zadań związanych z poszczególnymi etapami rozwoju (s. 31).

W podejściu psychologiczno-edukacyjnym Autor proponuje trójstopniowy model doradztwa (rozpoznanie, interwencja, przygotowanie do samodzielności), a w rozpoznaniu (relacje terapeutyczne, poznanie problemów wychowanka, ocenę sytuacji).

Podaje różne metody i typy interwencji w doradztwie. Istotnym elementem procesu wychowania jest nie tylko posiadanie odpowiedniej wiedzy i umiejętności w zakresie doradztwa, ale także rzeczywiste wprowadzenie wybranych metod w życie.

Ważnym zagadnieniem w procesie wychowania jest przygotowanie uczniów do samodzielności przez odpowiednio dostosowane programy wspierania działania, konsolidację zmian, umożliwienie samorealizacji oraz wprowadzania zmian do doradztwa. Autor prezentuje postawy, wiedzę i umiejętności niezbędne do realizacji doradztwa w szkole oraz pokazuje praktyczną stronę doradztwa w szkole. Ważnymi elementami są tu: poznanie trosk i uczuć dzieci, słuchanie dziecka oraz postawy, bez których skuteczne słuchanie nie jest możliwe. Omawia także różnego rodzaju przeszkody w porozumiewaniu się. Istotnym problemem w pracy nauczyciela wychowawcy jest umiejętność słuchania, a przy tym istotnym aspektem jest pamięć, możliwość wsłuchania się w ukryte emocje, zwrócenie uwagi na komunikaty niewerbalne, postawę ucznia, jego gesty i wyraz twarzy. Autor podkreśla takie aspekty rozmowy z dzieckiem, jak: kontakt wzrokowy, sposób siedzenia, otwarta postawa ciała, pochylenie się do przodu, rozluźnienie mięśni, stosowne ruchy ciała, otoczenie nie rozpraszaające uwagi i odpowiedni dystans. Ważna jest także umiejętność słuchania siebie, zachowanie spokoju, dokonywania krótkich przerw i chwil milczenia. Nauczyciel powinien wysłuchać ucznia z wyjątkową starannością i nie powinien uczniowi przerywać wypowiedzi. Wskazuje też, na czym polega bierne słuchanie (delikatna zachęta, pytania otwarte, uważne milczenie, stwarzanie sprzyjających okoliczności). Porusza takie zagadnienia, jak: parafrazowanie, odzwierciedlanie uczuć i znaczenia. Wyjaśnia również rolę aktywnego słuchania i przedstawia korzyści wynikające z tej umiejętności. W książce zaprezentowano różne strategie interwencji, takie jak: doradztwo w biegu, przeformułowanie relacji, zmiana wzoru wzajemnych kontaktów, odzwierciedlanie treści i uczuć i wyrażanie uczuć oraz strategie stosowane podczas sesji doradczej. Przedstawiono tu metody skoncentrowane na rozwiązaniu problemu, metody szukania rozwiązania, techniki skoncentrowane na rozwiązaniach (poprawa przy skorzystaniu z doradztwa, pochwały, pytania o wyjątki, pytania o sposoby radzenia sobie z trudnościami, pytania o skalę, pytania o cud). Z innych strategii interwencji wymienić można: terapię poznaw-

czą, terapię Gestalt, koncentrację, terapię przez zabawę, przez sztukę i psychodramę. Proces przygotowania ucznia do samodzielności charakteryzują G. Hornby, C. Hall i E. Hall, którzy uważają, że konieczne jest wspieranie właściwego programu działania, konsolidacji zmian, ułatwień samorealizacji oraz dążenia do mistrzostwa. Podkreślają, że szkoła powinna być „zdrowa emocjonalnie” i podkreślają także rolę pracy grupowej oraz znaczenie budowania dojrzałości społecznej i emocjonalnej, jak również kształtowania umiejętności przywódczych (umiejętności reakcji, interakcji, akcji). Dużą wagę przywiązują do znaczenia dynamiki grupy, podstaw w pracy grupowej, które określają przede wszystkim: indywidualne doświadczenia i kształcenie humanistyczne. C. Hall definiuje program rozwoju emocjonalnego i podkreśla rolę nauczyciela w pracy z grupą (postawy, zachowania i interwencje). Daje przykłady sytuacji, kiedy emocje mogą sięgnąć zenitu (na przykład utrata kogoś bliskiego, przeraźliwy strach). Pokazuje sposoby przygotowania zajęć z grupą, realizacji programu rozwoju emocjonalnego, nauki relaksacji czy wykorzystania wyobraźni. Podkreśla znaczenie bezpiecznego miejsca (domu, szkoły, klubu). Proponuje pracę w zespołach partnerskich i w małych grupach oraz ustalanie celów, jednostkowego planu działania i osobistego dziennika zmian.

Z kolei H. Everts zwraca uwagę na potrzebę realizacji doradztwa rówieśniczego, podając przykłady sukcesów uzyskiwanych w rówieśniczych grupach doradczych. Podkreśla wagę pomocy koleżeńskiej i wsparcia ze strony rówieśników. Przedstawia rówieśników w roli korepetytorów, adwokatów i mediatorów w różnych grupach kulturowych i etnicznych. Wskazuje na wpływ osobowości uczestników, postaw wobec partnerów oraz umiejętności budowania relacji i związków ze środowiskiem.

G. Hornby analizuje problemy wywołane traumatycznymi wydarzeniami w życiu ucznia. Nierzadko powodują one u dzieci zaburzenia psychiczne². Omawia zagadnienia doświadczenia straty kogoś bliskiego, przystosowania się do straty lub traumy, trudności w radzeniu sobie z uczuciem żalu. W procesie adaptacji można wyróżnić następujące elementy: szok, zaprzeczenie, gniew, smutek, obojętność, reorganizacja, adaptacja. G. Hornby zastanawia się nad problemem śmierci i jej rozumieniem

² Por. B. Dudek, *Zaburzenia po stresie traumatycznym*, Sopot 2003, s. 197.

przez dzieci. Omawia rolę wychowawcy w sytuacjach traumatycznych oraz problemem pomocy dziecku w żałobie. Definiuje pomoc szkoły w radzeniu sobie z traumą i stratą oraz proponuje działania dotyczące pogodzenia się z rozwodem i separacją rodziców. Podaje formy pomocy, których może udzielić nauczyciel: określenie zasad funkcjonowania w szkole, gromadzenie danych, zorganizowana pomoc, wspieranie ucznia, angażowanie obojga rodziców i zapewnienie pomocy praktycznej.

M. Biddulph podejmuje problem tak zwanych wstydlivych tematów w szkole. Zagadnienie seksualności w szkole budzi duże zainteresowanie dzieci i młodzieży, a czasami wywołuje duże emocje. W związku z nim występują także różnego rodzaju sytuacje patologiczne. Nauczyciel jako osoba życzliwa powinien pomagać dzieciom we właściwym pojmowaniu seksualności. Autor prezentuje paradygmat pomagania i wspierania i podkreśla znaczenie wartości. Występują jednak problemy trudne, z którymi nauczyciel też musi umieć się zmierzyć, na przykład problem wykorzystywania seksualnego dzieci w rodzinie i środowisku. M. Biddulph pokazuje pracę z dzieckiem wykorzystywanym seksualnie (tło, objawy, wyznaczenie prawdy przez dziecko) oraz formy i strategie udzielania i przyjmowania długotrwałego wsparcia.

Wiele problemów dzieci jest wynikiem niewłaściwych stosunków panujących w rodzinie. M. Chadwick proponuje natomiast wspieranie rodziców i rodziny, ukazując funkcjonowanie rodziny w środowisku społecznym. Prezentuje różne sposoby komunikowania się w rodzinie oraz próbuje dokonać oceny funkcjonowania rodziny. Charakteryzuje podstawowe umiejętności nauczyciela potrzebne do prowadzenia warsztatów dla rodziców i proponuje kilka sekcji warsztatowych o różnej tematyce działań, na przykład: „mapa rodziny”, „uporczywe problemy”, „głos dzieci”, „wartość w różnorodności”, „tarcza ochronna mojej rodziny”, „źródła naszej tożsamości”, „druga mapa rodziny”. Ich celem jest rozwiązywanie problemów rodziny. Również G. Hornby podejmuje temat pomocy i doradzania rodzicom. Pokazuje postawy i potrzebę posiadania wiedzy i umiejętności potrzebnych nauczycielowi w zakresie doradztwa dla rodziców. Prezentuje model pracy z rodzicami oparty na akceptacji potrzeb rodziców (porozumiewanie się, stały kontakt, kształcenie, wsparcie). Wskazuje, jaki powinien być wkład ze strony rodziców (informacje, współpraca, pomoc, funkcje społeczne)

i jak należy układać kontakty z rodzicami (spotkania nieformalne, komunikaty pisemne, rozmowy telefoniczne, zebrania rodziców, wizyty domowe, praca z grupą). Wskazuje na korzyści pracy w grupach i proponuje różnego rodzaju grupy edukacyjne dla rodziców, na przykład szkoły dla rodziców, trening behawioralny dla rodziców oraz warsztaty dla rodziców. Według G. King spotkania z rodzicami powinny mieć określone wyrażone cele, a indywidualne problemy uczniów powinny być rozpatrywane w rozmowach dwustronnych.

W pracy terapeutycznej i wychowawczej należy prowadzić staranną dokumentację. Zapisy w dokumentach winny być dokładnie przemyślane. Dokumentacja musi być udostępniona rodzicom. Nauczyciel powinien umieć określić swoje granice osobiste. Tego, co łączy nauczyciela z uczniem nie można nazywać przyjaźnią nawet, gdy w klasie panują przyjacielskie stosunki. Zbyt zażyłe stosunki z uczniami mogą być nadużywane przez uczniów i źle odbierane przez otoczenie. Jednym z elementów szkolenia w umiejętnościach terapeutycznych jest rozwijanie świadomości siebie i poczucia własnej wartości. Niektórzy rodzice odmawiają współpracy ze szkołą, bywa też, że są niezadowoleni, a nawet grożą nauczycielom. Autor proponuje systematyczną pracę z trudnymi rodzicami. Odmiennego podejścia wymagają rodzice pochodzący z innych kultur. C. Hall i G. Hornby stawiają na współpracę mimo występujących różnic. Wskazują na ograniczenia osoby służącej pomocą i proponują partnerstwo jako nowe oblicze profesjonalizmu. Istotna jest też umiejętność korzystania z pomocy i skuteczna współpraca w praktyce, rola umiejętnego nawiązywania relacji i asertywne zachowanie. Poruszają takie zagadnienia, jak: właściwe traktowanie prośby o pomoc i o przysługę, reakcje na agresję werbalną, empatyczne deklaracje, wybiórcze ignorowanie i reakcje na krytykę. Ważne są tu także takie problemy, jak: konstruktywna odpowiedź i wyrażanie uczuć.

C. Hall i G. Hornby zastanawiają się, jak radzić sobie ze stresem i uniknąć syndromu wypalenia w zawodzie nauczyciela. Podejmując temat stresu, wskazują na jego przyczyny i skutki. Proponują model radzenia sobie ze stresem. Omawiają zagadnienie reakcji emocjonalnych i poznawczych, reakcji fizycznych i związanych z zadaniem oraz stresu związanego z organizacją instytucji. Praktyka radzenia sobie ze stresem obejmuje relacje z innymi, problemy zdrowia emocjonalnego, zdolności

poznawczych i organizacyjnych oraz umiejętność odprężenia fizycznego. Problem stresu w zawodzie nauczyciela jest szeroko analizowany przez R. Kretschmana³. Praca nauczyciela związana jest z uczestnictwem w problemach dużych grup uczniów, nauczycieli, rodziców i innych ludzi. Nauczyciela czyni się często odpowiedzialnym za wychowanie, nauczanie i wiele innych kwestii. Toteż nauczyciel często narażony jest na stres w większym stopniu niż przedstawiciele szeregu innych zawodów. Ogólne obciążenia w zawodzie nauczycielskim są ogromne, a intensywna praca wychowawcza może prowadzić do wypalenia zawodowego⁴. Ważnym czynnikiem w występowaniu problemu wypalenia jest motywacja.

Z kolei M. Nelson Agee rozważa problemy etyczne w doradztwie prowadzonym przez nauczyciela. Podkreśla znaczenie czytelności pełnionych ról, omawia problem konfliktu ról i relacji obejmujących kilka ról. Prezentuje strukturę wsparcia i kodeks etyki zawodowej. Analizuje problem poufności, kwestie wyrządzania szkody sobie i innym. W trudnych przypadkach, kiedy uczeń potrzebuje fachowej pomocy, Autorka proponuje korzystanie z pomocy specjalistów. W pracy terapeutycznej występuje często zjawisko zbytniego emocjonalnego angażowania się w rozwiązywane problemy. Może to prowadzić do stresu (czasami nawet długotrwałego) i w konsekwencji do emocjonalnego wypalania się. Praca terapeutyczna i doradcza wymaga właściwych kompetencji, szkoleń i wsparcia. Doradca powinien być tolerancyjny i otwarty na różne wartości, postawy i doświadczenia. Samoświadomość ma szczególne znaczenie w sytuacji, gdy nauczyciel pracuje z uczniami o różnych orientacjach seksualnych. Pomagając i doradzając innym, nie należy zapominać o potrzebach osobistych i potrzebach uczniów.

Zadziwiająca mnogość i rzeczowość poruszanych w książce problemów jest efektem bogatego doświadczenia autorów w zakresie doradztwa psychologicznego w szkole. Książka winna zainteresować nauczycieli wszystkich poziomów, psychologów i pedagogów szkolnych oraz studentów pedagogiki i psy-

³ Por. R. Kretschman i in., *Stres w zawodzie nauczyciela*, Gdańsk 2003, s. 182.

⁴ Por. *Wypalenie zawodowe. Przyczyny i zapobieganie*, red. H. Sęk, Warszawa 2004, s. 256. Wypalenie zawodowe definiowane jest w psychologii jako zespół wyczerpania emocjonalnego, depersonalizacji oraz obniżenia poczucia dokonania osobistych.

chologii, którzy chcą właściwie wypełniać swoją rolę w szkole i w pracy z dziećmi. Czytając książkę *Nauczyciel wychowawca* odnosi się wrażenie, że jest to dzielenie się Autorów doświadczeniami i rady kolegów wychowawców, którzy wiele już przeszli w swej pracy wychowawczej. Jednocześnie Autorzy książki opierają swoje twierdzenia na źródłowej literaturze naukowej. Jest to więc konfrontacja teorii z praktyką w najlepszym znaczeniu, a o taką przecież najbardziej nam chodzi w praktyce nauczycielskiej.

Kazimierz Wieczorkowski